

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶՐԴԱԿԱՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐԸ

Հայաստանի քուրդ ազգաբնակչությունը Խորհրդային խշխանության տարիներին զգալի հաջողությունների հասավ սոցիալ-տնտեսական և ազգային մշակութային զարգացման բնագավառում: Հայաստանաբնակ քրդական համայնքի կյանքում տեղի ունեցան զգալի փոփոխություններ:

Առաջին անգամ ստեղծվեց քրդական այբուբենը (1921թ. հայերեն, 1929թ. լատիներեն, 1944թ. ռուսերեն տառերի հիման վրա): Հայ մտավորականության անմիջական մասնակցությամբ քրդաբնակ գյուղերում բացվեցին դպրոցներ, սկիզբ դրվեց դպրոցական դասագրքերի, գեղարվեստական, քաղաքական գրականության հրատարակմանը: Երևանում հիմնադրվեց Անդրկովկասյան քրդական մանկավարժական տեխնիկումը, կազմակերպվեցին քրդական «Ռյա թագա» թերթի հրատարակումը և քրդերենով ռադիոհաղորդումների հեռարձակումը, Հայաստանի գյուղերի միությանը կից հիմնվում է քուրդ գյուղների սեկցիան: Մեծ տեղ է տրվում քրդերենի, քուրդ ժողովրդի պատմության ու ազգագրության ուսումնասիրությանը Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի քրդագիտության բաժնում:

Հայաստանում բնակվող քուրդ ազգաբնակչությունը խոսում է քրդերենի հյուսիսարևմտյան բարբառով՝ կուրմանջիով: Այս բարբառով խոսում են Թուրքիայի (բացառությամբ զազաների), Սիրիայի, Իրաքյան Քուրդիստանի հյուսիսային շրջանների, Իրանական Քուրդիստանի հյուսիսարևելյան շրջանների, ինչպես նաև Վրաստանում, Ռուսաստանում, Միջին Ասիայում և Հայաստանում բնակվող քուրդ ազգաբնակչությունը:

Կուրմանջին քրդերենի ամենատարածված բարբառն է, որով ըստ մեր նախնական հաշվարկումների խոսում է մոտ 25 միլիոն մարդ: Ընդ որում այն միատարր բարբառ չէ, ունի մի շարք տարածքային դիալեկտներ, որոնք հանդիսանում են գոյություն ունեցող տարբեր ցեղային - աշիրեթական միավորումների խոսվածքներ և հայտնի են այդ ցեղերի կամ աշիրաթների անուններով: Այդ խոսվածքներից, որոնք լայն կամ նվազ չափով դեռ այսօր էլ շարունակում են պահպանել իրենց գոյությունը, ամենատարածվածներն են՝ շաբե (хэбэрдана) сипка (սիպկաների, սիպկա ցեղի խոսվածքը), շաբե (хэбэрдана), р'ожкиһа (ռոժկա ցեղի խոսվածքը),

зараве (хэбэрдана) зэбэрѣа (գուկուրիների, գուկուրիա ցեղի խոսվածքը),
зараве (хэбэрдана) ѣ эсьѣа (հասանյանների, հասանի ցեղի խոսվածքը),
зараве (хэбэрдана) бр'ука (բրուկիների, բրուկա ցեղի խոսվածքը):

Հայաստանի կառավարության կողմից ձեռնարկած անտեսական և սոցիալական լայնածավալ միջոցառումների շնորհիվ քրդաբնակ գյուղերում կոլեկտիվ աշխատանքը, քրդական մշակութային օջախներում քրդական տարբեր ցեղերի ներկայացուցիչները հնարավորություն ստացան միասին աշխատելու, որի շնորհիվ կրճատվեց քրդական խոսվածքների միջև եղած տարբերությունը: Վերը նշված խոսվածքները միմյանցից տարբերվում են հիմնականում հնչյունական առանձնահատկություններով: Շատ հաճախ նրանք առանձնանում են միմյանցից նաև առանձին բառածևերի կամ նույնիսկ քերականական ցուցիչների առկայությամբ կամ բացակայությամբ: Հայաստանի քրդական խոսվածքների մասին առաջին անգամ ընդհանուր ձևով ակնարկել է Չ. Խ. Բակաևը իր «Թուրքմենիայի քրդերի խոսվածքը»¹ և «ՍՍՀՄ քրդերի լեզուն» աշխատություններում²:

Ի տարբերություն Ադրբեջանի և Թուրքմենիայի քրդերի, Հայաստանի քրդերը հիշում են իրենց ցեղային պատկանելիությունը:

Հայաստանաբնակ քրդական բոլոր խոսվածքների և գրական լեզվի ձայնավորական համակարգը բաղկացած է ինը ձայնավոր հնչյուններից, դրանք են՝ а, е, э, ә, и, о, ö, у, ы, որոնք որակապես և քանակապես բաժանվում են երկու խմբի, որակապես կայուն, երկար՝ а, о, у, е, и, э, ә, որակապես անկայուն, կարճ ö, ы: Այս ձայնավորներից մի քանիսը, որակական և քանակական առումով խոսվածքներում չեն համընկնում: Եթե սիպկի, ոռժկի, բռուկի խոսվածքներում գործածում են ә՝ այնիզացված հնչյունը, ապա հասանի խոսվածքում ә՝ այնիզացված հնչյունին համապատասխանում է а՝ այնիզացված հնչյունը (որի համար քրդական այբուբենում հատուկ նիշ չի արձանագրված), իսկ գուկուրի խոսվածքում գործածում են հասարակ а - ձայնավոր հնչյունը: Այսպիսով, а, э - ձայնավորները Հայաստանի քուրդ ազգաբնակչության այս կամ այն խոսվածքներում կարող են կրճատվել, կորցնել իրենց որակական կայունությունը, նույնանալ ы - ձայնավորին, ինչպես նաև զուգահեռաբար գործածվել նրա հետ միևնույն բառում⁴: Բաց անշեշտ վանկում, բառի հիմքում а, э ձայնավորները սովորաբար կրճատվում են և նույնանում են ы - ձայնավորի հետ: Այդ է պատճառը, որ լեզվում նկատվում է а, э - ձայնավորների հաճախակի անցումը ы - ձայնավորի հատկապես գուկուրի խոսվածքում:

Հայաստանի քույր ազգաբնակչության բոլոր խոսվածքներում, բաց անշեշտ վանկում, բառի հիմքում, ինչպես նաև միջնգվային և - ձայնորդից առաջ նկատվում է *u* - ձայնավորի անցումը *ь* – ձայնավորի⁵, ինչպես՝ *зьян/зйан < зийан «վնաս» ч'ья/ч'йа < ч'ийа «սար, լեռ, сьйа/сйа < сийа dare «ծառի ստվերը», мья/мйа/мийа мэ «մեր ոչխարը»:*

сипки- սիպկի	р'ожки-ռոժկի,	зёқору-զուկրի	հեսու- հասանի	бруки- բոուկի	
ч'йа	ч'йа	ч'ья	ч'йа	ч'ийа	«սար»
сйа	Сйа	сьйа	сйа	сийа	«ստվեր»
зйан	Зйан	зьян	зйна	зийан	«վնաս»
сйар	Сйар	сьйар	сйар	сийар	«հեծյալ»
мйа	Мйа	мья	мйа	мийа	«ոչխար»

сипки - սիպկի

Заньбу, wэки кэс нькарэ сэр сйа kareда һэр'э .

Գիտեր, որ Կարեին ոչ ոք չի կարող որևէ բան ասել:

р'ожки – ռոժկի

Չալֆэ сйар дэрк'эт дэве ч'элке⁷.

Մի խումբ ձիավորներ դուրս եկան փսի եզր:

зёқору – զուկրի

Wəj lawo ! wəj lawo, dajka tə gyra cija be lawo⁸.

Վայ լաո ! Վայ լաո ! մայրդ տարերի գայլը դառնա, լաո:

հեսու – հասանի

Таве т'эзэ дабу һэч'е ч'йа, чахе кэрис миа незики хэлхыле гёра бу⁹.

Արևը նոր էր լուսավորել լեռների գագաթները, երբ ոչխարի հոտը մոտեցավ գայլերի քարակույտին:

бруки - բոուկի

Чоло мере гөнд п'арэвэкьрэ сэр чэнд к'ома, шандэ ч'ийа у һуве сэкьни бь чь шав жь бажаре хое те¹⁰.

Չուռն գյուղի տղամարդկանց բաժանեց մի քանի խմբերի, ուղարկեց լեռները և սպասեց թե խոն քաղաքից ինչ պատասխան է գալու:

Հայաստանի քույր ազգաբնակչության խոսվածքներում, բաց անշեշտ վանկում, բառի հիմքում տեղի է ունենում *э* - ձայնավորի անցումը *ь* – ձայնավորի¹¹:

сипки– սիպկի	р'ожки- ռոժկի	зёқору- զուկրի	հեսու- հասանի	бруки- բոուկի	
Һэзкьрын	Һэзкьрын	Һэзкьрын	Һэзкьрын	Һэзкьрен	«փրեր»

хьлазкърн	Хьлазкърн	халазкърн	хьлазкърн	хьлазкърн	«վերջացնել»
Хьраби	Хьраби	Хэраби	хьраби	хьраби	«վատություն»
мьқам	мьқам	мэқам	мьқам	мьқам	«եղանակ»
мьск'эн	мьск'эн	мэск'эн	мьск'эн	мьск'эн	«երկիր»

сипки – սլալկի

... Ле гөмаьм, wәки әзе вәгәр'ьм, Һьзкьрьна тәе qəwatme, п'әр' у баска бьдә мян¹².

... Սակայն հուսով եմ, որ կվերադառնամ, քո սերը ինձ ուժ ու թև է տալու:
р'ожки – ոռժկի

– Нә р'ьндә, вәхта дәрһәқа мәрйяда нъаньн у ѓса хьраб хәбәр дьдья¹³.

– И³н гё, »см III³с'бхЭ Г»л Ч³Э¹гьхIII бх Эс³Э п³п³м³ЭьхIII »л:

зöqöpu – գուկուրի

Быга ! вь хатыре тә məskəne мян edi hun kəvyr kysked cole, әзе Ismail zi вь хwəга вьвьм, nahcelьm dь nav nəjarada¹⁴.

Եղբայր մնաս բարով, այսուհետև իմ բնակավայրը կլինի դաշտի բարերը, ես Իսմայիլին էլ հետո կտանեմ, նրան չեմ թողնի թշնամիների մեջ:

Һәсви – һаһаһи

Дыле мә к'этьбу һәв, мә гәләки ль һәв Һьз дькьр у дәрһәқа we йәкеда ле у бавед мә ида р'ьнд заньбун¹⁵.

Մենք սիրահարվել էինք, մենք շատ էինք սիրում միմյանց և այդ մասին մեր մայրերը և հայրերը լավ գիտեին:

бруки - բուկի

Бәле, шина ләзк'этьн ләзмә, ле қыншкьрьн жь ләзк'этьне қәт Һәзвакә¹⁶.

Այո, երբեմն շտապելն անհրաժեշտ է, սակայն ապաքինվելը բոլորովին շտապողականությունը չի սիրում:

Հայաստանում բնակվող քրդերի խոսվածքներում, ինչպես նաև գրական լեզվի ամենատարբեր դիրքերում հանդիպում են բազմաթիվ *а* և *ә* – ձայնավորներով նույնանիշ ձևեր:

Այս կամ այն նույնանիշ ձևերի երևան գալը կապված է հնչյունական գործընթացների հետ, այսինքն *а* հնչյունի անցումը *ә* հնչյունի և հակառակը¹⁷: Օրինակ՝ *бәлги*//*балги* «բարձ», *тав*//*тәв* «արև», *захмәт*//*зәхмәт* «չարչարանք», *касьб*//*к'әсьб* «աղքատ», *аwqa*//*әwqa* «այնքան», *дамах*//*дәмах* «քիմք», *к'әwшан*//*к'әwшән* «ղաշտ», *арзан*//*әрзан* «էժան»:

սիքի- սիպլի	բ'ոջի- ռոժլի,	ծօգօր- գուկուրի	հօսն- հաւանի	բրուի- բրուլի	
Բագըր	Բեգըր	Բագըր	բագըր	բագըր	«բուր»
Կաւ	Կեւ	Կաւ	կաւ	կաւ	«արե»
Արան	Արան	արան	արան	արան	«էժան»
Բալի	Բալի	Բալի	բալի	բալի	«բարձ»
Նամ	Նամ	Նամ	նամ	նամ	«նամակ»

սիքի – սիպլի

... Կար ճարկ'աթ ճար ճար, ճարճա ճա յ ճարե ճար ճ'ա'ւե ւե իւստ¹⁸.

Երբ Կարեն դուր եկավ, բուր ու բարանը խփեց նրա երեսին:

բ'ոջի – ռոժլի

Չյմաթե ւան լաւ արան¹⁹.

Նրանց զինը էժան է:

ծօգօր – գուկուրի

Aj, par na perar ez şavane mala çendi aqavum, saləwəxtəki temam min əw kərje qəchan ver wap tav y təjroka, verf y vadəra xəwəji kər²⁰...

Այ, նախանցյալ տարի ես Ջնդի աղայի հովիվն էի, մի ամբողջ տարի այդ ոչխարի մեծ հոտը արևի և անձրևի, բուր ու բարանին պահեցի...

հօսն – հաւանի

Нивро, вэхта таве иди дэст пе кьрьбу дьрьжыланд, эм һьнда шəвькəкə авейə бьч'ук сəкьнин, мə ав вəхвар, сəр ճ'əւе хве, льяге хвə шуштън у р'ушьштън, кə һьнəки р'əһəт бьн²¹.

Կեսուրին, երբ արևը սկսել էր այրել, մենք կանգ առանք մի առվակի մոտ, ջուր խմեցինք, ձեռք ու ոտքներս լվացանք և նստեցինք մի փոքր հանգստանալու:

բրուի – բրուլի

Չոնդա'ա տьынге бона ви балгийə, əвə сəвə ւան орхан-дошəкə, бь фьр'а ճ'əւикер'а һ'ыһар дьвə²².

Հրացանի կորը նրա համար բարձ է, իսկ սա նրա համար ներքնակ ու վերնակ է, ծոխ թոխքից արքանում է:

Հայաստանի բուրդ ազգաբնակչության խոսվածքներում, բաց անշեշտ վանկում, ստորին ֆարինգալին հ-բաղաձայնից առաջ նկատվում է Ե-ձայնավորի անցումը ա-ձայնավորի²³, օրինակ՝ գьва//гава «երե», ньһа//наһа «հիմա», дьһа//даһа «ավելին», бьһа//баһа «բանկ», бьһар//баһар «զարուհի», ТЬһар//Таһар «Տահար»:

սիքի-	բ'ոջի-	ծօգօր-	հօսն-	բրուի-
-------	--------	--------	-------	--------

սիպկի	ռոժկի,	գուկրի	հասանի	բռուկի	
ծհա	ճահա	ծհա	ծհա	ծհա	«ալեխին»
ծհա	ճահա	ծհա	ծհա	ծհա	«քանկ»
ծհար	Ճահար	ծհար	ծհար	ծհար	«գարուն»
ցհա	Գաва	Դհա	ցհա	ցհա	«երթ»

սипки – սիպկի

Каре кө нһеря ап'ьнши чава лазьмэ Усьв наньхемэ дһа незики ви бу²⁴.

Կարեն, երբ տեսավ յափնջին ուտաբին լավ չի ծածկում, ավելի մոտեցավ նրան:

р'ожки – ռոժկի

Жь we р'ожеда, wəxta əw zəwьши гэлэ баһар дэрбаз бубун²⁵.

Այն օրվանից, ինչ նա ամուսնացել էր, շատ գարուններ էին անցել:

зəqəpə – գուկուրի

Əw zi bahare dydyja qəlpьkdan mьгп, dydy zi caxe zəvti hatin xəpс бəгəvкьп²⁶.

Այն էլ գարնանը երկուսը հիվանադաճան սատկեցին, երկուսն էլ, երբ գեվտինները եկան, որպես հարկ հավաքեցին:

Һəсьни – հասանի

Пайиза вьра жи нэ əwqаси xwəш бу, гэлэ шара баран дьбари, дьqəwми, wəки əw се-чар р'ожа сэр һəв дьбари, бае сар дьһам, р'ожед тав кем бун, ле bahare у, илаһи, һавине вьра гэлэки xwəш бу²⁷.

Այստեղ էլ աշնանը եղանակը այնքան լավ չէր, շատ էր անձրևում, պատահում էր երեք չորս օր շարունակ անձրև էր գալիս, այնուհետև ցուրտ քամի փչում, արևոտ օրեր քիչ էին, բայց գարնանը, հատկապես ամռանը այստեղ շատ հաճելի եղանակ էր անում:

бруки – բռուկի

Т'эма мын ль wa, эзе про бь наве сэрэке Хое кыр'а хэбэрдьм, wəки гьва ви гази тэ кьрийэ, ле wəхте р'ази нэбу, эзе шawa ви бьдьм²⁸...

Իմ խորհուրդը ձեզ, ես այսօր Խոն քաղաքի քաղաքագլխի անունից նրա հետ կխոսեմ, քե իբր նա քեզ կանչել է, իսկ եթե չհամաձայնեց, ես նրան կպատասխանեմ...

Հայաստանի քուրդ ազգաբնակչության խոսվածքներում նկատվում է Ծ և Ե-ձայնավորների խառը և զուգահեռ կիրառությանը, ընդ որում տեղի է ունենում Ծ- ձայնավորի անցումը Ե-ձայնավորի և հակառակը²⁹, ինչպես օրինակ՝ *ծծիծր* // *ծծիք* // *ծծիծր* «ծանձաղուտ», *ծծիծրян* // *ծծիքрян* // *ծծիծրян* «անցներ», *ծծիծк* // *ծծիքк* // *ծծիծк* «միջատ», *ծծиծст* // *ծծиьст* //

бьһѳст «շափի միափորի անուն», Кѳхѳк // кѳхѳк «հազ», гѳлок // гѳлок «կծիկ», гѳловѳр//гѳловѳр «կոր», нѳкѳл //нѳкѳл «կտուց», шѳхѳл //шѳхѳл, «գործ», дѳнѳя //дѳнѳя «աշխարհ», дѳжмѳн //дышмѳн «ըջմամի», сѳр //сѳр «գաղտնիք», ѳса //ѳса «այդպես»:

սիփկ- սիպկի	ր'օжк- ռոժկի,	зѳқѳр- գուկրի	հѳсн- հաւանի	брук- բոուկի	
ѳса	ѳса	ѳса	ѳса	ѳса	«այդպես»
ѳнда	ѳнда	ѳѳаа	ѳѳаа	ѳѳаа	«կորած»
дѳнѳя	Дѳнѳя	Дѳнѳя	дѳнѳя	дѳнѳя	«աշխարհ»
шѳкѳр	Шѳкѳр	шѳкѳр	шѳкѳр	шѳкѳр	«փառք Աստծո»
дѳжмѳн	Дѳжмѳн	дѳжмѳн	дошмѳн	дѳжмѳн	«դուշման»

սիփկ – սիպկի

– Лалаѳ, һ'ѳзкѳрын, һ'ѳзкѳрын, ле һнѳки хѳѳ ѳ'дѳба хѳѳда хѳѳѳкѳ,
հѳзар дост – дѳжмѳне мѳ һнѳѳ³⁰.

– Աղջիկս, սիրելիւ սիրել, բայց բեզ մի բիշ գոսպ պահիր, հազար
ուզու – չուզու ունենը:

ր'օжк – ռոժկի

Нѳр ѳѳки мѳ дѳле хѳѳда хѳѳе гѳнѳк'ар дѳкѳр, ѳѳки ѳм чѳқас нѳ р'ѳст
бунѳ, гаѳа дѳрһѳда ѳѳѳа ѳса фѳкѳринѳ³¹.

Մեզանից յուրաքանչյուրս մեզ մեղադրում էինք, թե որքան սխալ
էինք, որ մրս մասին այդպես ենք մտածել:

зѳқѳря – գուկորի

Весѳе сѳрѳкѳ ѳса дѳһаm к'ѳѳѳи һѳѳѳ бѳрф ѳ ѳ'ѳѳа бѳрийѳ³².

Առավոտյան այնպիսի ցուրտ քամի էր փչում, հավանական է
լեռներում ձյուն է մտել:

һѳснѳн – հաւանի

Дѳнѳѳѳѳа дѳ чѳ бежи дѳ қѳѳѳѳѳ, дѳнѳѳѳѳѳа хѳѳѳѳи
гѳлѳкѳѳ, ле қѳнѳѳи жи һѳѳѳѳ³³.

Աշխարհում ինչ ասես չի պատահում, աշխարհում վատ բաներ շատ
են, բայց լավ բան էլ կա:

бр'уки - բոուկի

Шѳкѳр р'ѳжа иройинр'ѳ, ѳм һѳѳнѳ ѳѳѳѳѳѳ ѳѳѳѳѳѳѳѳ³⁴.

Փառք Աստծո, որ եկանք ազատ երկիր:

Ըստ մեր դիտարկումների և հավաքագրած նյութերի գուկուրի
խոսվածքում օ և ь – ձայնավորներով նույնանիշ ձևերը ավելի հաճախ են
հանդիպում, քան սիպկի, ռոժկի, հաւանի և բոուկի խոսվածքներում: Այդ

փաստը վկայում է այն մասին, որ գուկուրի խոսվածքի համեմատ սիպկի, ռոժկի, հասնի և բոուկի խոսվածքներում Ծ-ձայնավորը ավելի կայուն է և հազվադեպ է անցնում Ե - ձայնավորի: Հայաստանում բնակվող գուկուրի ցեղամիավորման խոսվածքում, մասամբ նաև սիպկի և ռոժկի ցեղամիավորումների խոսվածքներում անկախ շեշտից բաց վանկում հանդիպում ենք Ծ-ձայնավորի անցումը *յ* ձայնավորի դեպքեր³⁵, ինչպես *хөдан//худан «քրտինք», дө//ду «ծուխ», һөвдө//һөвду «միմյանց», һәрдө//һәрду «երկուսով», дөк'ан//дук'ан «խամուր», хөдө//хөдө «Աստված», дөһел//дуһел «կապին», көлфәт//к'улфәт «կին», дө//дуһ «երեկ», өсә//уса «այնպես»:*

сипки- сипкы	р'ожки- рожкы	зəqəpи- гուկրի	Һəснu- հասանի	бруки- բոուկի	
худан	Худан	худан	хөдан	хөдан	«քրտինք»
öfää	онда	унда	онда	онда	«կորած»
һөндөр	һөндөр	һундөр	һөндөр	һөндөр	«ներս»
дөк'ан	дөк'ан	дук'ан	дөк'ан	дөк'ан	«խամուր»

сипик – սիպկի

hölm – gölmä fьr'ne һəсnа у худана wаn we сьbа ч'икə – сайи тəə
быгота жь ситла сəр эгьр дык'шийа³⁶.

Առավոտվացրտին, ծիերի քրանցքերից փչող գուրդին և քրտինքը
կարծես կրակին դրած կաթսայից բարձրանալին:

р'ожки – рожкы

Тьрсийи, худайи бь дəнгəки лəрьзok готə һ'əсə³⁷.

Վախեցած, քրտնած, դողդոջուն ձայնով Հաստյին ասաց:

зəqəpи – гուկուրի

Рьфəт би зəvtijаvа tene hyndyr³⁸...

Ռ-Ֆատը գետինների հետ միասին գալիս է ներս...

Һəсьни – հասանի

Чахе əз чумə һөндөре мале, мьн дит wəки баве мьн нəхwəп к'əтйə,
нава пияданə, дйа мьн жи мадəкьри к'əлəкə wu р'уньшйə³⁹.

Երբ ես գնացի ներս, տեսա հայրս հիվանդացել է, անկողնում
պառկած է, մայրս էլ տխուր նստել է կողքին:

бр'уки – բոուկի

Əм Kөрд бьре һəвьн, əм қəдрө һəв быгьрьн, өсə нəкьн, wəки бона wə,
дəwлəт сəр мьн хəбəрдə⁴⁰.

Մենք՝ քրդերս, եղբայրներ ենք, մենք պիտի հարգենք միմյանց,
այնպես մի արեք, որ ձեզ համար, իշխանությունները ինձ վրա խոսեն:

Հայաստանի բուրդ ազգաբնակչության խոսվածքներում և գրական լեզվում առկա է ստորին բարձրացման, առաջնալեզվային ոչ շրթնային այնիզացված գ' հնչյունը, որը ի հայտ է գալիս ինչպես արաբերենից փոխառնված բառերում, այնպես էլ սեփական բառերում⁴¹։ Իրանական լեզուներին ոչ բնորոշ այնիզացիայի երևույթը քրդերենում պետք է դիտել իբրև արաբերենի ազդեցությունը քյարենի վրա, որը երևան է գալիս քրդերենի հնչյունաբանությունում և բառային կազմում։

Սկզբնական շրջանում այնիզացված արտասանությունը քրդերեն է բափանցել արաբերենից փոխանցված բազմաթիվ բառերի հետ, ինչպես и'нсан «մարդ», и'нсанәт «մարդկություն», ә'ламәти «ազդարարում», ә'дәт «սովորություն», ә'шәб «զարմանք», шәмаә'т «ծողովուրդ», ашәз' (ә'шәз, е'шәз) «հոգնած», ә'рәб «արաբ», ә'сыл «ցեղ», да'wәт «հարսանիք», ә'зиз «սիրելի»։

Հետագայում քրդերի կողմից այնիզացված առողանությունը լայնորեն յուրացնելուց հետո, այն աստիճանաբար սկսեց տարածվել քրդերենի ծայնավորների վրա, ինչպես օրինակ՝ ма'р (мә'р) «օձ», ма'ргиск (мә'ргиск) «մոդես», да'н (дә'н) «սերմնահատիկ», ә'зман «երկիր», да'с (дә'с) «մանգաղ», та'л (тә'л) «դառը», та'л (тә'л) «համով», та'ри (тә'ри) «մուր», ма'си (мә'си) «ծուկ», ә'фәрәм «կեցցե», о'рия «մոնչոց», ьнтян «տնքոց»։ Բայց և այնպես ә' չնիզացված հնչյունի գործածությունը բնորոշ է Հայաստանի քրդերի ոչ բուրդ խոսվածքներին, եթե սիպկի, ռոժկի, բռուկի խոսվածքներում գործածում են ә' այնիզացված հնչյունը, ապա նույն բառը հասանի խոսվածքում ә' այնիզացված հնչյունին համապատասխանում է а' այնիզացված հնչյունը (որի համար քրդական այբուբենում հատուկ նիշ չի արձանագրված), իսկ զուկուրի խոսվածքում գործածում են հասարակ а հնչյունը, օրինակ՝

сипки- սիպկի	р'ожки- ռոժկի,	зәқәри- զուկրի	һәсни- հասանի	брукки- բռուկի	
ч'ә'в	ч'ә'в	ч'ав	ч'ә'в	ч'ә'в	«այլը»
зә'ф	зә'ф	Заф	зә'ф	зә'ф	«շատ»
фә'м	фә'м	Фам	фа'м	фә'м	«հասկացողություն»
дә'wат	дә'wат	dawat	да'wат	дә'wат	«հարսանիք»
тә'м	тә'м	Там	та'м	тә'м	«համ»
мә'р	мә'р	Мар	ма'р	мә'р	«օձ»
тә'ште	тә'ште	Таште	та'ште	тә'ште	«մախաճաշ»
бә'лги	бә'лги	Балги	ба'лги	бә'лги	«բարձ»
тә'зи	тә'зи	Тазі	та'зи	тә'зи	«տկլոր»
зә'ва	зә'ва	Зава	за'ва	зә'ва	«փեսա»

сипик – սիպկի

Дәмәмке we у Каре, һәм ньһер'ин, һәрдө к'өлфә тед шаһыл кәр' у лал
һәм фә'м кьрың⁴².

Սի պահ նա ու Կարեն նայեցին միմյանց, երկու երիտասարդ կանայք
լուռ հսականցան միմյանց...

р'ожки – ոռժկի

Мэзья ч'ә'ве һәм дьньһер'ин, сәре хwә дьһәжандьн у дькьрвә ньч'ә – ньч'⁴³.
Տարիքով մարդիկ միմյանց աչքերին նայելով, գլուխները տարաբերում էին:

зөқөри – զուկուրի

– Хyде we zi qəbul nəkə, dy kyred mərva бьгивдаг бьн – бькəвнə сija,
zave mərva be kyştə⁴⁴.

Աստված մի արասցե, մարդու երկու տղաները վիրավորվեն –
ընկնեն անկողին, մարդու փեսան էլ զոհվի:

һәсьни – հասանի

Сьламәти, әме пайизе даwәта wə бькьн⁴⁵.

Բարով խերով աշնանը ծեր հարսանիքը կանենք:

бр'укя – բռուկի

h'ale we ə'pirəte жи нә тө h'al бу, жийна wьр зә'ф чәтəн бу⁴⁶.

Այդ ցեղամիավորման վիճակն էլ լավ չէր, այնտեղ ապրուստի մեծ
դժվարություններ կային: Այս խոսվածքները տարբերվում են միմյանցից
հիմնականում հնչյունական առանձնահատկություններով: Շատ հաճախ
նրանք առանձնանում են միմյանցից նաև առանձին բառաձևերի կամ
մույնիսկ քերականական ցուցիչների առկայությամբ կամ բացակայու-
թյամբ: Չուկուրիա խոսվածքն այսօր էլ առանձնանում է միայն իրեն
յուրահատուկ սահմանական եղանակի ապառնի ժամանակի եզակի և
հոգնակի քվերի երրորդ դեմքի «we wəce» (զալու է) քրդական ձևը, որին այլ
խոսվածքներում համապատասխանում է «we be» ձևը: Իսկ ուտի
սիպկանցիների խոսվածքը տարբերվում է մյուս խոսվածքներից առանձին
քերականական (իզաֆետային) «-ə-» ցուցիչի բացակայությամբ՝ նրանում
հանդիպող, օրինակ «qəzək bədəw» (մի գեղեցիկ աղջիկ) բառակապակցու-
թյունը մնացած խոսվածքներում համապատասխանում է «qəzəkə bədəw»
ձևը և այլն: Խոսվածքների մի այլ տարբերակիչ առանձնահատկություն է
նրանում առկա միևնույն առարկայի տարբեր անվանումները՝ бьст –
харшигат – машə (մաշա), тəнгүр – гəшгəшан – (թոնիր), маст – қатых
(մածուն), жə'жи – тораг (ժաժիկ), сəһкьрьн – бьһиштəн (լսել) և այլն:

1. Շ. Խ. Բակաև, «Կօր կւրԁօւր Խւրքմեննի», Մօսկա, 1962.
2. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973.
3. Մաքսիմե Խէօ, «Յմանե կ'օրԁի լիտերատւրա», Երևան, «Լիւլի», 1990, էլ 24:
4. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, «Նաւկա», 1973, ժ. 25.
5. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, «Նաւկա», 1973, ժ. 27.
6. Թ'գիտե ԽօԾօ «Ծե ս ժեմար'ի», ռաիրէտա, «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 16-ա.
7. Խէլիլ ՄւրաԾօւ, «Խայնէթրաթ», Երևան, 1965, թ'սե 5-ա.
8. ԶհմէԾե Միրազի, «Յէմանե ցւյի» ռաիրա Խօկնմէտե – Տեքսիա կ'տեբե կօրմանա, թ'սե 1935 թ'սե 44-ա.
9. Շարկէզե Բէկ'օ, «Փերիկ ս Տւսիկ» ռաիրէտա «Նաւկա», Մօսկա, 1983, ժ. 205.
10. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մսրխաս», ռերաիրէտա «Խայաւտան», Երևան, 1968 թ'սե 25-ա.
11. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, ժ. 30.
12. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմարի», ռաիրէտա «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 4-ա.
13. Թ'մերիկե ՏերԾար, «ԲաԽարա տ'էզ», ռաիրէտա «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1983, թ'սե 171.
14. Զհմ.Միրազի, «Յէմանե շւյի» ռաիրա Խօկնմէտե-տեքսիա կ'տեբե կօրմանա, թ'սե 1935 թ'սե 51.
15. Շարկէզե Բէկ'օ, «Փերիկ ս Տւսիկ», ռաիրէտա «Նաւկա», Մօսկա, 1983 թ'սե 207.
16. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս» ռաիրէտա «Խայաւտան», Երևան, 1968, թ'սե 98-ա.
17. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, էլ 37:
18. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմարի», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 10-ա
19. Խէլիլ ՄւրաԾօւ, «Ծօ թօզմ», «Խայնէթրաթ», Երևան, 1965, թ'սե 26-ա.
20. ԶհմէԾե Mirazi, «Յէմանե cuji» Neşra Nukymate – Seksia kymaņa, Rəwan, 1935, թ'սե 6-ա.
21. Շ. Խ. Բակաև, «Զտ'իմխան», ռաիրէտա «Նաւկա», Մօսկա, 1983, թ'սե 202-ա.
22. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս», «Խայաւտան», Երևան, 1968, թ'սե 55-ա.
23. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, ժ. 31.
24. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմարի», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 32-ա.
25. Թ'մերիկե ՏերԾար, «ԲաԽարա տ'էզ», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1983, թ'սե 176-ա.
26. ԶհմէԾե Mirazi, «Յէմանե cuji» Neşra Nukymate-Seksia kymaņa, Rəwan, 1935, թ'սե 6-ա.
27. Շ. Խ. Բակաև, «Զտ'իմխան», ռաիրէտա «Նաւկա», Մօսկա, 1983, թ'սե 229.
28. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս» ռաիրէտա «Խայաւտան», Երևան, 1968, թ'սե 12-ա.
29. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, ժ. 32.
30. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմար'ի», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 94-ա.
31. Թ'մերիկե ՏերԾար, «ԲաԽարա տ'էզ», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1983, թ'սե 173-ա.
32. Տեմւրե Շտօ, յի ցօնԾե Գամաշիլիե, տա 2006-ա, 20-ե աԾարե.
33. Շ. Բէկ'օ, «Փերիկ ս Տւսիկ» թ'սե 204-ա.
34. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս», «Խայաւտան», Երևան, 1968, թ'սե 72-ա.
35. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, թ'սե 33-ա.
36. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմար'ի», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 4-ա
37. Թ'մերիկե ՏերԾար, «ԲաԽարա տ'էզ», «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1983, թ'սե 23-ա.
38. ԶհմէԾե Mirazi, «Յէմանե cuji» Neşra Nukymate-Seksia kymaņa, Rəwan, 1935, թ'սե 24-ա.
39. Շ. Բէկ'օ, «Փերիկ ս Տւսիկ», «Նաւկա», Մօսկա, 1983 թ'սե 204.
40. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս», ռաիրէտա «Խայաւտան», Երևան, 1968, թ'սե 13-ա.
41. Շ. Խ. Բակաև, «Կալկ կւրԁօւր ՏՏՇՐ», Մօսկա, 1973, ժ. 39-ա.
42. Թ'գիտե ԽօԾօ, «Ծե ս ժեմար'ի», ռաիրէտա «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1986, թ'սե 5-ա.
43. Թ'մերիկե ՏերԾար, «ԲաԽարա տ'էզ», ռաիրէտա «Տօւետական ցրօ», Երևան, 1983, թ'սե 167-ա.
44. ԶհմէԾե Mirazi, «Յէմանե cuji» Neşra Nukymate-Seksia kymaņa, Rəwan, 1935, թ'սե 45-ա.
45. Շ. Բէկ'օ, «Փերիկ ս Տւսիկ», ռաիրէտա «Նաւկա», Մօսկա, 1983 թ'սե 207-ա.
46. Թ'լիե Թ'ւԾլր'էլման, «ԴօնԾե մերխաս», ռաիրէտա «Խայաւտան». Երևան. 1968. թ'սե 7-ա.